بررسی جایگاه قرآن در نهج البلاغه

ریحانه حیدری^۱

چکیده

قرآن کتاب آسمانی و گفتار الهی است که برای هدایت بشر و رستگاری او بر پیامبر اکرم محمد مصطفى(صلى الله عليه و اله و سلم) نازل شده است. انسان كامل، قرآن مجسم و تکوینی است و چنین فردی میتواند حقیقت قرآن را به صورت کامل معرفی کند. ائمه اطهار(عليهم السلام) و يكي از آنان اميرالمؤمنين(عليه السلام) انسانهاي كاملند. به همين علت امام علی(علیه السلام) سزوارترین فرد برای معرفی قرآن کریم است. و هر کس در نهج البلاغه سير كند اين را مي يابد كه امام(عليه السلام) در اكثر خطبه ها و سخنان خود به آيات قرآن استشهاد می کند و گویا خطبه یا کلام خود را شرح و تفسیری از آن آیه می داند، در موارد بسیار، در مقام تعظیم و تکریم و جایگاه قرآن و بیان ویژگی ها و محسنات بر می آید که روح و جان آدمی را طراوت و صفا می بخشد، چرا که شخصی قرآن را تعریف و تبیین می کند که تالی تلو قرآن است و قرآن با جان و روحش در آمیخته و مطابق گفتار خودش، قرآن ناطق است. در این مقاله کوشش می شود که سخنان امام در مورد جایگاه قرآن در حد امکان در نهج البلاغه بررسی شود به امید اینکه دریچه ای برای فهم بیشتر قرآن و نهج البلاغه به رویمان باز گردد. از نتایج این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی این است که در دسترس بودن، جامعیّت قرأن، حجت خدا بر خلق و کلید حل مشکلات برخی اوصاف قرآن میباشد که حضرت على(عليه السلام) در نهج البلاغه براي شناخت مردم از اهميت جايگاه قرآن بيان

۱. طلبه سطح۲ حوزه علمیه ریحانه.

نمودهاند.

كليدواژهها: قرآن، جايگاه قرآن، نهج البلاغه، حضرت على(عليه السلام).

مقدمه

بی تردید قرآن کریم، کلام آسمانی و وحیانی است و اگر انسان بخواهد کلام خدا را بخواند و یا گوش دهد باید تنها سراغ قرآن برود و از سوی دیگر تنها معجزه ماندگار الهی و حجت خداوند به شمار می آید. بی گمان آشنایی و بهرهمندی کامل و همه جانبه در تمامی عرصههای زندگی نیازمند تفسیر و تبیین از سوی قرآن شناسان است. از این رو پیامبر اسلام(صلی الله عليه و أله و سلم) ـ كه خود امين وحي و مفسر اصلي أن به شمار ميأيد ـ هنگام عزم رحيل در مناسبتهای مختلف با بیانات گوناگون(از جمله حدیث ثقلین)، علی و یازده فرزندش را هم عدل قرآن و به عنوان دو گوهر گرانبها در میان امت مسلمان معرفی کرده است. با مراجعه به بيانات ائمه معصومين(عليهم السلام) از جمله امام على(عليه السلام) ديده مي شود كه زمينه فکر و بیان آن حضرت بیش از هر چیز متاثر از قرآن کریم بوده است. این تاثیر هم در لغات و تعبیرات حضرت آشکار است و هم در معانی و اندیشه های امام پیداست و کثرت تنوع انجام تاثیر در کلام حضرت به قدری است که نه فقط نهج البلاغه و کلام حضرت را بدون توجه به دقایق قرآن نمی توان درک و توجیه کرد بلکه حقایق قرآنی هم در بسیاری از موارد به کمک تفسیرهای جضرت درباره اسرار کتاب خدا روشن میشود. از این حیث نهج البلاغه حضرت گاه چون تفسیرهای لطیف و دقیق از مسائل اخلاقی- اجتماعی قرآن محسوب می شود که هم طالبان لطایف و معانی از آن بهره می یابند و هم کسانی که به الفاظ و ظواهر بسنده می کنند از آن سود می جویند. به همین علت در این پژوهش به بررسی جایگاه قرآن در نهج البلاغه يرداخته مي شود.

در زمینه پیشینه موضوع تحقیق میتوان به کتاب «ارتباط نهج البلاغه با قرآن» نوشته ی

«دکتر مجید معارف» و «دکتر حامد شریعتی نیاسر» را انتشارات سمت اشاره کرد. در این کتاب نویسنده به ارتباط دو سویه این دو کتاب اشاره نموده است و از جایگاه قرآن در نهج البلاغه سخنی نگفته است. بنابراین این دو کتاب هیچ وجه اشتراکی ندارند.

مقاله جامعیت و جاودانگی قرآن کریم در نهج البلاغه از زهرا آل مهدی، نویسنده در این مقاله فقط به یکی از موارد که جامعیت قرآن است اشاره نموده است و به موارد دیگر اشاره ای ننموده است.مقاله در ساحل نهج البلاغه (قرآن در نهج البلاغه) از جمزه کریم خانی؛ نویسنده در این مقاله فقط به جمع آوری سخنان حضرت علی(علیه السلام) در مورد قرآن و جایگاه آن پرداخته است و هیچ توضیح و تفصیلی ذیل آیات نداده است.

با مرور و بررسی کتاب ها و مقالات در این زمینه می توان گفت که نوشتاری با این موضوع تدوین شده است و به علت آگاهی از قرآن و جایگاه آن لازم است در این زمینه تحقیقی جامع و کامل انجام گیرد.

الف- مفهوم شناسي

مفهوم لغوی و اصطلاحی واژگان کلیدی ما را در تحلیل هر چه بهتر بحث کمک خواهد کرد، که به شرح ذیل می باشد:

1. قرآن

واژه «قرآن» ۷۰ بار در متن قرآن به کار رفته است. ۴۸ بار به صورت القرآن، ۱۸بار در قالب قرآن، قرآناً و قرآنه، ۲بار به صورت بالقرآن، یک مرتبه بقرآنٍ و یک بار هم در قالب لقرآن آمده است. برای واژه قرآن لغتشناسان اقوالی را لغت شناسان بیان نمودهاند که عبارتند از:

۱. برخی از لغویون واژه قرآن را اسم جامد که غیرمشتق است گرفتهاند و بدون اینکه در زبان عرب استعمال شده باشد؛ خداوند آن را اسم خاص برای آنچه که وحی بر پیغمبرش می شود بیان کرده است، مثل کتاب تورات و انجیل که اسماء برای کتابهای حضرت موسی(علیه

السلام) و عيسى(عليه السلام)، مىباشد.(شافعى) ٔ

۲. برخی دیگر از لغویون قرآن را اسم مشتق و غیرمهموز می دانند:

الف. چنانچه سیوطی در الاتقان می گوید: «مشتق از قرن الشیء بالشیء؛ یعنی چیزی را به چیزی به به به چیزی ضمیمه کردن.» از علل این نامگذاری مقترن بودن حروف، آیات و سوره ها به یکدیگر است. (اشعری و جمعی دیگر)

ب: نیز سیوطی در الاتقان قرآن را مشتق از قرائن و جمع قرینه بیان کرده است. زیرا آیات قرآن مانند یکدیگرند و هر آیهای آیه دیگر را تایید می کند به این بیان که هر آیهای از قرآن، قرینه آیات دیگر است.(فراء)

۳. نیز برخی دیگر قرآن را مشتق و مهموز میدانند:

الف: ابن اثیر و زجاج قرآن را از قرء به معنای جمع گرفتهاند. از علل بیان نظر این است که قرآن همه ثمراتِ کتب آسمانی قبل را، در خود جمع نموده است.(ابن اثیر، زجاج و...)

ب: لحیانی نیز قرآن را بر وزن رجحان و غفران، مشتق از ماده «قرا» به معنای «تلاوت»، بیان نموده است.(لحیانی و جمعی دیگر) ^۴

از میان نظرات بیان شده، قول لحیانی از همه قوی تر به نظر میرسد. به خاطر اینکه زمانی که اولین سوره بر پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) بر پیامبر نازل شد. لفظ «اقرا» بی- تردید به معنای «بخوان» است. و نیز واژه قرآن، نخستین بار در آیه چهارم از سوره مزمّل نازل

۱. حسینی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج۱۸، ص۴۵۳.

٢. سيوطى، الاتقان في علوم القرآن، ج١، ص١٤٢.

۳. همان.

۴. همان، ج ۱، ص ۱۶۳.

۵. زرقانی، مناهل العرفان، ج۱، ص ۱۴.

شده است که طبق حدیث معروف جابر بن زید و ابن عباس در این آیه، دستور چنین است:

«وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِیلا»، «و «قرآن» را شمرده شمرده بخوان.» در آخرین آیه از همین

سوره، بار دیگر در یک دستور عمومی اعلام می شود: «فَاقْرَوُا ما تَیَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ عَلِم»؛ «هرچه از «قرآن» میسر می شود، بخوانید.»

واضح و روشن است که منظور قرآن در هر دو آیه به معنای خواندنی است. حاصل اینکه، روشن ترین و مناسب ترین معنا برای قرآن، مشتق گرفتن آن از ماده «قرا» به معنای «تلاوت کردن» است. بنابراین در همه موارد واژه قرآن به معنای کتاب الاهی نیست. بلکه معنای خواندنی نیز می باشد.

٢. نهج البلاغه

نهج البلاغه، مجموعه ای از خطبه ها، نامه ها و سخنان کوتاه امام علی(علیه السلام) است از یک هزار که نمایانگر گوشه ای از اندیشه بلند و آسمانی حضرت علی(علیه السلام) است از یک هزار سال پیش به صورت کتابی جاودانه در اختیار جهان و جهانیان قرار گرفته و دنیا را تحسین وحیرت روبرو کرده است. ^۴ این کتاب مقدس شامل ۲۴۲ خطبه و ۲۹ نامه و ۴۸۹ کلمه کوتاه و حکمت آمیز از سخنان گهر بار و برگزیده ی پیشوای جهان اسلام، امیرالمؤمنین(علیه السلام) است. ^۵ که سید رضی در اواخر قرن چهارم هجری این مجموعه را جمع آوری کرده است. ^۶

١. سيوطي، الاتقان في علوم القرآن، ج ١، ص ٨١.

۲. مزمل (۷۳)، آیه ۴.

۳. مزمل(۷۳)، آیه ۲۰.

۴ . رشاد، دانشنامه امام على(عليه السلام)، ج١٢، ص١١.

۵. محمدي، المعجم المفهرس لالفاظ نهج البلاغه، مقدمه كتاب.

۶. آغابزرگ تهرانی، الذریعه، ج۲۴، ص۴۱۳.

و در خطبه دیگر با این تعبیر که «و َ دَواءً لَیْس بَعْدَهُ داءً» می فرمایند:

«قرآن دارویی است که بعد از آن دردی باقی نمیماند.»

مطلبی که قبل از هر چیز باید بدان توجه داشت ایمان به فرمایش حضرت علی(علیه السلام) است؛ یعنی باید با تمام وجود باور داشته باشیم که درمان حقیقی دردها و مشکلات ما، اعم از فردی و اجتماعی، در قرآن است. همه ما به این مطلب اقرار داریم؛ لکن مراتب ایمان و یقین افراد متفاوت است. هر چند هستند کسانی که با تمام وجود باور داشته باشند که اگر به قرآن روی بیاورند و معارف و راهنماییهای آن را به کار بندند، قرآن بهترین نسخه شفابخش دردهاست، لکن چنین افرادی بسیار اندکند و شاید یکی از بزرگترین مشکلات جامعه ما ضعف ایمان در این جهت باشد و این امر موجب شده که بسیاری از مشکلات همچنان باقی بماند.

۵. وصول به درگاه قرب الهي

حضرت على (عليه السلام) مى فرمايند:

«و َ لَا يَختَلِفُ فِي اللهِ، و َ لَا يُخَالِفُ بِصَاحِبِهِ عَنِ اللهِ»؟ " «آياتش در شناساندن خدا اختلافي الله »؛ " «آياتش در شناساندن خدا اختلافي نداشته، و كسى را كه همراهش شد از خدا جدا نمي سازد.»

«این کتاب الهی براساس بیان اصول و قوانین کلّی و جامعی که متضمن صلاح امور دنیا و آخرت انسان است قراردارد، و هدف این قوانین،کشانیدن و سوق دادن مردم به سوی حق، و وصول به آستان قرب و جوار رحمت خداوند است، از این رو هیچ واژه ی در قرآن یافت نمی-شود که دلالت بر خلاف این مقصود داشته باشد، بلکه همه ی الفاظ و مطلب آن گویای

١. نهج البلاغه، خطبه ١٨٩.

۲ . مصباح یزدی، قرآن در آینه نهج البلاغه، ج۱، ص۱۴.

٣. نهج البلاغه، خطبه١٣٣.

وحدت مقصد، و بیانگر هدف واحدی است که همان وصول به درگاه قرب الهی، پس از پاک شدن از ناپاکیها و پلیدیهای این دنیاست.» ۱

6. اعجاز قرآن

مهمترین مطلبی که در نهج البلاغه به چشم میخورد اوصاف ناظر به اعجاز قرآن است. گاهی وصف امام علی (علیه السلام) از قرآن، ناظر به معجزه بودن قرآن است. از این جهت میبینیم که از قرآن کریم به عنوان کتابی یاد شده که از حیث حقایقی که در بطن آن وجود دارد جامع و پایان ناپذیر است. به عنوان مثال، می فرماید:

«إِنَّ القرآنَ ظاهرُهُ أنيقٌ وَباطِنُهُ عميقٌ» يا در جايى ديگر، آن را به دريا تشبيه مىكند: «وَبَحراً لايُدرَكُ قَعرُهُ» وقرآن كريم دريايى است كه كسى نمى تواند به عمق آن دست پيدا كند.»

در توضیح این سخن باید گفت که اگر قرآن کتابی بشری و نشئت گرفته از افکار محدودی بود دیگر نمی توانست به دریایی که کسی به نهایت آن نرسد، وصف شود. همچنین در خطبه ۱۷۶ ویژگی هایی علمی را برای قرآن نام میبرد و یا در خطبه ۱۸ بحث اختلاف ناپذیری قرآن را ذکر می کند: «إنَّهُ لا آختِلاف فیه» ٔ

امروزه دانشمندان علوم قرآنی معتقدند از این لحاظ که نمی توان هیچ ردپایی از تناقض و اختلاف در قرآن پیدا کرد، قرآن معجزه است و اگر احیاناً کسی فکر می کند که در قرآن اختلاف وجود دارد، ناشی از عدم تدبّر در آن است چون در سایه تفکر در قرآن اختلافها به

۱. ابن میثم، شرح نهج البلاغه ابن میثم، ج۳، ص۲۹۳.

٢ . نهج البلاغه، ص۶۴.

۳ . همان, ص ۴۱۸.

۴. نهج البلاغه، خطبه ۱۸.

وحدت تبديل خواهد شد. ٰ

٧. نور بودن قرآن

حضرت على (عليه السلام) مىفرمايند:

«وَ لا تُكْشَفُ الظُّلُماتُ اِلاَّ بِهِ» به وظلمات و تاريكيها جز در پرتو نور قرآن برطرف نخواهد شد!»

نه تنها ظلمت جهل و تاریکی کفر و بی ایمانی و بی تقوایی، بلکه ظلمات در صحنه زندگی اجتماعی و سیاسی و اقتصادی نیز بدون تعلیمات قرآن از میان نخواهد رفت. امروز با این که دنیا از نظر صنایع، فوق العاده پیشرفت کرده، ولی با این حال انواع ظلمتها بر جامعه بشری سایه شوم خود را گسترده است؛ جنگها و خونریزیها، ظلم و بی عدالتیها، فقر و بدبختی و از همه مهمتر ناآرامی های درونی همه جا را فراگرفته و تمام اینها نتیجه مستقیم ضعف ایمان و تقوا و فقر اخلاقی و معنوی است که بهترین راه درمان آن پناه بردن به قرآن ضعف ایمان و تقوا و فقر اخلاقی و معنوی است که بهترین راه درمان آن پناه بردن به قرآن

از همه اسفناکتر رها کردن قرآن و پناه بردن به آرای ظنّی و افکار قاصر بشری در زمینه احکام است که گروهی از مسلمانان به خاطر دور بودن از قرآن گرفتار آن شدند. ^۳

نتيجه گيري

امام على (عليه السلام) به عنوان بزرگترين پرورش يافته مكتب قرآن و پيامبر اعظم (صلى الله عليه و آله و سلم) همواره در سراسر نهج البلاغه در كلمات، خطبه ها و نامه هاى خود به

١. مجيد معارف، رابطه نهج البلاغه با قرآن، ص٢٨-٢٧.

٢. نهج البلاغه، خطبه ١٨.

٣. مكارم شيرازى، پيام امام امير المومنين(عليه السلام)، ج١، ص٣٣٠.

مناسبت های مختلف ویژگی های قرآن را بیان نموده و ارزش های آن را برای مردم برشمرده و از قرآن کریم تجلیل کرده است و بارها مردم را به رعایت حق قرآن و تدبر در آن ترغیب فرموده است. به طوری که حتی در واپسین لحظات زندگی دنیایی خویش، فرزندان مادی و معنوی خود را در عمل کردن به آن وصیت می کند.

به خاطر اینکه زمینه فکر و بیان امام علی (علیه السلام) بیش از هر چیز متاثر از قرآن کریم بوده است، کثرت تنوع اشارات و معانی قرآنی در کلام آن حضرت هم تا حد زیادی به سابقه آشنایی و بزرگ شدن در خانه وحی و مشاهده نزول آیات بر پیامبر و جمع آوری قرآن به وسیله حضرت بر می گردد،در دسترس بودن، جامعیّت قرآن، حجت خدا بر خلق و کلید

حل مشكلات برخى اوصاف قرآن مىباشد كه حضرت على(عليه السلام) در نهج البلاغه براى شناخت مردم از اهميت جايگاه قرآن بيان نمودهاند.

منابع و ماخذ

- * قرآن کریم، ترجمه ناصر مکارم شیرازی.
 - * نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتى.

كتب فارسي

- ۱. رشاد، على اكبر، **دانشنامه امام على (عليه السلام**)، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۰ش.
- ۲. سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن، الاتقان فی علوم القرآن، مترجم از مهدی حائری قزوینی، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۳ش.
- ۳. مصباح یزدی، محمدتقی، قرآن در آینه نهج البلاغه، قم: مجمع جهانی اهل بیت
 (علیهم السلام) ، ۱۳۸۵ش.

- ۴. معارف، مجید، رابطه نهج البلاغه با قرآن، تهران، سمت، ۱۳۹۶ش.
- ۵. مكارم شيرازى، ناصر، پيام امام امير المومنين(عليه السلام)، تهران: دار الكتب الاسلاميه، ۱۳۸۷ش.

کتب عربی

- ۶. آغابزرگ تهرانی، الذریعه، محقق علینقی منزوی، چاپ دوم، بیروت: دار الاضواء، ۱۳۹۸.
- ۷. بحرانی، کمال الدین میثم بن علی بن میثم، شرح نهج البلاغه ابن میثم، محمدصادق عارف، مشهد: بنیاد یژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۰ش.
- ۸. حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، محقق علی هلالی و علی سیری، چاپ اول، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.
 - 9. زرقاني، محمدعبدالعظيم، مناهل العرفان، بيروت: دار الكتاب العربي، ١٤١٥ق.
- 10. محمدى، كاظمش، المعجم المفهرس لالفاظ نهج البلاغه، قم: نشر امام على(عليه السلام)، 17۶۹ش.

مقالات و سایت ها

- ۱۱. کریم خانی، حمزه، **در ساحل نهج البلاغه(قرآن در نهج البلاغه**)، مجله گلبرگ، ۱۲۸ش، شماره ۶۴.
- ۱۲. آل مهدی، زهرا، مقاله جامعیت و جاودانگی قرآن کریم در نهج البلاغه، سومین کنفرانس بین المللی دستاورهای نوین پژوهشی در علوم انسانی و مطالعات اجتماعی و فرهنگی، ۱۳۹۷ش.